

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ САМОВИЗНАЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ НАЦІЇ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

THE CONTENTS AND FEATURES OF THE MECHANISM FOR IMPLEMENTING THE PRINCIPLE OF SELF-DETERMINATION IN THE CONTEX OF THE STRUGGLE OF THE NATION FOR INDEPENDENCE

Ніколаєнко В.В.,
студент IV курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена аналізу міжнародного принципу самовизначення нації, розглянуто наукові підходи до визначення сутності принципу самовизначення та механізму його реалізації, визначено місце принципу самовизначення серед інших принципів міжнародного права та досліджено його співвідношення із принципом територіальної цілісності.

Ключові слова: принцип самовизначення нації, територіальна цілісність, суверенітет, міжнародно-правові акти, референдум, народ, міжнародні організації.

Стаття посвящена аналізу міжнародного принципа самоопределения нации, рассмотрены научные подходы к определению сущности принципа самоопределения и механизма его реализации, определено место принципа самоопределения среди других принципов международного права и исследовано его соотношение с принципом территориальной целостности.

Ключевые слова: принцип самоопределения нации, территориальная целостность, суверенитет, международно-правовые акты, референдум, народ, международные организации.

The article defines the essence of the principle of self-determination of nations for the historic age of decolonization and the development of modern international law up to the present day. The analysis of the content of the principle of self-determination of peoples and mechanisms of its optimal use is carried out. The main four conditions of its realization are considered, the issue of the correlation of the principle of self-determination of the people with other internationally legal principles enshrined in numerous international legal acts, especially with the principle of territorial integrity, is explored because these are two mutually exclusive, competing principles.

The history of the origin and development of the principle of self-determination of peoples, from the causes of the birth of a national idea of self-determination in the times of the French Revolution and ending with legal formulation in the fundamental international instruments such as the UN Charter (Clause 2, Article 1), the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, declarations of the General Assembly of the United Nations. Identified the fundamental scientific works written by such prominent scholars as E. Smith, J. Herder, J. Fichte, E. Renan and who laid the foundation for the development of the principle of self-determination of nations. The moment of the first sounding of the term "self-determination of nations" was established in 1878 at the Berlin Congress.

The list of cases of implementation of the principle of self-determination of nations in the practice of Iraqi Kurdistan, Kosovo and Catalonia is considered. The main elements of this principle are revealed, namely internal and external self-determination, which is enshrined in the Declaration on Principles of International Law and an analysis of the gaps in the legal regulation of issues related to the realization of the right to self-determination. The significance of this principle is determined both for individual states and for the European community as a whole.

Key words: declaration, principle of self-determination of nations, idea of self-determination, international legal acts, principle of territorial integrity, international law.

Принцип самовизначення нації набув свою актуальність ще за історичної доби деколонізації, та з розвитком сучасного міжнародного права до сьогодення. Дане питання ані скільки не втратило своєї актуальності. Слід зазначити, що принцип самовизначення нації є одним із найважливіших принципів сучасного міжнародного права. Він закріплений у Статуті ООН (п. 2 ст. 1), Пакті про економічні, соціальні і культурні права, багатьох деклараціях Генеральної Асамблеї ООН [1; 2]. Бажання бути незалежними залишилися у багатьох народів світу, які за свою історію існування не мали змоги реалізувати це право, підтвердженням цього наразі є тенденція проведення референдумів в Іракському Курдистані, Косово та Каталонії. Їх мета – реалізація принципу самовизначення націй, що в кінцевому наслідку повинно призвести до утворення нової незалежної, суверенної держави.

Дослідження сутності принципу самовизначення нації, а також його застосування та взаємодії з іншими міжнародними принципами є одним із проблемних питань сучасного міжнародного права, так як фактично будь яка держава світу може зіткнутись із проблемами, пов'язаними з реалізацією даного принципу народом, який проживає на її території. Тому необхідним є аналіз змісту принципу самовизначення народів та механізмів його оптимального застосування та уникнення будь яких внутрішніх національних конфліктів. Окрім того, гостро стоїть питання співвідношення принципу самовизначення народу з іншими міжнародно-правовими принципами,

закріпленими в чисельних міжнародних правових актах, особливо із принципом територіальної цілісності, тому що це два взаємовиключні, конкуруючі принципи. Спираючись на вищевикладене, можна стверджувати, що ця проблема має багатоаспектний характер та потребує ретельного дослідження.

Фундаментальні праці, які торкаються питань самовизначення нації, були написані такими видатними науковцями: Е. Смітом, Й. Гердером, Й. Фіхте, Е. Ренаном. Зокрема, у своїх роботах вони досліджували різні підходи та бачення розвитку нації та держави як взаємопов'язаних елементів одного механізму, а також розглядали питання щодо розуміння етнонаціоналізму. Дані дослідження дають змогу краще зрозуміти суть проблемного питання самовизначення нації за допомогою наведення причин утворення самої ідеї самовизначення. Слід виокремити праці таких представників західної науки міжнародного права, написані в останні десятиліття: Дж. Фавсета, Н. Фейнберга, Р. Еріксона, Дж. Кунца, К. Райта. В них досліджувався склад суб'єктів реалізації принципу самовизначення націй та процедура його реалізації. Серед радянських науковців цією проблематикою займалися Г.А. Осницька, В.В. Любимудров, С.Б. Крилов. Серед сучасних українських науковців слід виділити роботи В.Н. Денисова, В.В. Міщика, В.В. Нікітюка.

Слід зазначити, що принцип самовизначення народів породжує нові й нові прецеденти, які потребують свого освітлення та поглибленого вивчення, що призводить до

необхідності постійного дослідження практичних проблем з даного питання, тому в даній статі буде проаналізовано практику реалізації принципу самовизначення нації з урахуванням досвіду наукових напрацювань у цій сфері.

Метою дослідження статті є з'ясування сутності поняття принципу самовизначення народу та його елементів, взаємозв'язок з іншими міжнародно-правовими принципами та аналіз механізму його реалізації.

Відповідно до мети слід виокремити такі основні завдання:

- дослідити історію виникнення і розвитку принципу самовизначення народів;
- визначити зміст принципу та розкрити його основні елементи;
- розкрити порядок реалізації принципу;
- порівняти принцип самовизначення народів із принципом територіальної цілісності держави та дослідити їх співвідношення.

Ідея національного самовизначення бере свій початок з праць таких мислителів, як Джон Локк, Гуго Гроцій, Жан Жак Руссо. Але основою виникнення та затвердження ідеї про самовизначення була велика Французька революція, наслідком якої стало затвердження першої французької Конституції від 3 вересня 1791 року. У ній йшлося, зокрема, про те, що люди вільні і мають рівність в правах від народження, а мета кожної держави полягає у забезпеченні природних та невід'ємних прав людини і, нарешті, що джерело суверенітету ґрунтується в нації [3, с. 78–79].

Вперше термін «самовизначення націй» був озвучений в 1878-му році на Берлінському конгресі, а «право нації на самовизначення» менш ніж через 20 років, в 1896 році, було визнано Лондонським Конгресом II Інтернаціоналу. Слід згадати першу світову війну, в ході якої було дуже багато закликів від усіх сторін конфлікту до реалізації принципу самовизначення народів, які проживали на ворожій території. Після закінчення війни принцип так і не ввійшов до тексту Статуту Ліги Націй, тому що в той час існували проблеми з механізмом його реалізації. Але в 1916 році президент США Вудро Вільсон виступив із власною концепцією принципу національного самовизначення народів, що по суті визначала елементи даного принципу. Так, принцип самовизначення народів містить у собі дві складові:

- зовнішнє самовизначення;
- внутрішнє самовизначення.

Згідно з Декларацією принципів Заключного Акта НБСЄ 1975 р. (Гельсінкі) право на зовнішнє та внутрішнє самовизначення належить усім народам світу: «Виходячи з принципу рівноправності та права народів розпоряджатися своєю долею, всі народи завжди мають право в умовах повної свободи визначати, коли і як побажають, свій внутрішній і зовнішній політичний статус без втручання ззовні та здійснювати за своїм поглядом свій політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток».

У Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно зі Статутом ООН, також дублюється положення про те, що право на самовизначення поширюється на всі народи. Окрім того, декларація визначає, що є внутрішнім і зовнішнім самовизначенням. Під зовнішнім вона розуміє безумовне право народів, які знаходяться під іноземним пануванням, під внутрішнім – право народів, які проживають в незалежній державі. Таким чином, принцип самовизначення народів потрібно розглядати в аспекті самовизначення колоній і самовизначення народів незалежних держав.

Якщо розглядати реалізацію принципу самовизначення у колоніальний період, то тут йде мова, передусім, про право відділитися від метрополії і стати суверенними і незалежними державами. У Рекомендації XXI Комітету з питань ліквідації расової дискримінації 1996 р. щодо

права народу на самовизначення зазначається так: «Зовнішній аспект самовизначення передбачає, що всі народи мають право вільно визначати свій політичний статус і своє місце в міжнародній спільноті на основі принципу рівноправності з урахуванням прикладу звільнення народів від колоніалізму, а також заборони рабства, панування та експлуатації інших».

Народи, які проживають у суверенній і незалежній державі, правом на внутрішнє та зовнішнє самовизначення володіють у тому випадку, якщо держава порушує принцип самовизначення, та внаслідок цього уряд не представляє весь народ, приналежний до певної території. Тобто, якщо держава є демократичною, право на самовизначення обмежується необхідністю дотримання територіальної цілісності та політичної єдності держави. Такі народи не мають права одностороннього самовизначення (такого, за якого народ проголошує утворення незалежної держави та власну самостійність на території держави, на якій він проживає, без згоди на це останньої). Зокрема, Комітет з питань ліквідації расової дискримінації в зазначеній Рекомендації наголосив: «на думку Комітету, міжнародне право не визнає права народів на одностороннє відділення від тієї чи іншої держави» [4].

Але ми вважаємо, що слід взяти до уваги такий прецедент, який відбувся у Фінляндії. Як зазначила Міжнародна комісія юристів у контексті вирішення питання щодо статусу Аландських островів (Фінляндія), плебісцит для визначення долі тієї чи іншої території може бути проведено лише за рішенням усієї держави, а не за бажанням групи («народу»). Плебісцит, не санкціонований самою державою, суперечить принципу суверенності і не може вважатися легітимним [5]. Тому, якщо розглядати принцип самовизначення у межах внутрішнього самовизначення, відокремлення «народів» (етнічних груп), які проживають у вже незалежній державі, потенційно можливе. Але тільки у випадку, коли конкретна держава сама визнає можливість чи право на самовизначення народу та сприяє цьому [6, с. 290].

Важливе значення в контексті реалізації народами права на самовизначення відіграло утворення ООН після Другої світової війни. Під час створення ООН велася розробка досить великої кількості міжнародно-правових документів, із них своєю прогресивністю та важливістю однозначно виділявся Статут ООН від 26 червня 1945 року. Під час розробки Статуту постало питання про співвідношення таких понять, як «народ» і «нація». Але остаточне формулювання звучить так «<...> термін «нації» застосовується стосовно всіх існуючих політичних утворень, держав і недержавних утворень, в той час як термін «народи» відноситься до груп людей, які можуть становити або не становити держави або нації» [7, с. 105]. Важливо те, що дана ідея не була закріплена як «право», а знайшла своє закріплення тільки як «принцип». Тобто на початку своєї появи у міжнародно-правовому документі він не мав дієвого механізму реалізації, а пізніше, вже на підставі принципу у Статуті ООН, було затверджено саме право на самовизначення народів.

На XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН в 1970-му році була прийнята Декларація ООН про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, у якій зазначається, що «відповідно до принципу рівноправності і самовизначення народів всі народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава зобов'язана поважати це право відповідно до Статуту ООН». Окрім того, у цьому міжнародно-правовому документі йде мова про те, що способами здійснення права на самовизначення можуть бути «створення суверенної і незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення іншого політичного статусу» [8].

Але слід пам'ятати, що зміст даного принципу не повинен тлумачитися як такий, що санкціонує або заохочує до дій, пов'язаних із розчленуванням, частковим чи повним порушенням територіальної цілісності або політичної єдності суверенних та незалежних держав [9].

Механізм реалізації принципу самовизначення полягає в отриманні народом статусу такого, що бореться за своє самовизначення, наслідком чого стане визнання його суб'єктом міжнародного права. Для цього йому потрібно відповідати таким критеріям:

- народ повинен знати і вказувати територію, на якій він припускає організацію держави;
- повинен мати наявності військові формування;
- повинен мати політичний центр або організацію, визнану такою, що має тісний зв'язок із населенням країни, і якій будуть підпорядковуватися зазначені військові формування;
- повинен бути визнаним міжнародним співтовариством.

Отже, принцип самовизначення народів допоможе передбачити утворення суверенної і незалежної держави, але у процесі його реалізації відбувається конфлікт із принципом територіальної цілісності держави. Однак з огляду на динаміку розвитку світового співтовариства слід зазначити, що не можна однозначно визначити, який із принципів – принцип самовизначення народів чи принцип територіальної цілісності – є домінуючим, пріоритетним для держав та провідних міжнародних організацій. У світовій практиці існує мало прикладів, коли утворенню незалежної держави сприяла європейська спільнота. До таких держав належить, наприклад, незалежна республіка Косово. Так, Міжнародний суд ООН 22 липня в Гаазі визнав законним проголошення незалежності Косово від Сербії. Окрім Міжнародного суду Республіку Косово було визнано 114 державами, при цьому Нігерія і Уганда визнали незалежність лише де-факто і не увійшли в це число. Щодо міжнародних організацій то більшість країн-членів Ради Європи, Європейського Союзу, НАТО, ОБСЄ визнали незалежність Косово. У даному випадку з Косово домінуючим є принцип самовизначення народів. Досить суперечлива ситуація відбувається у Каталонії. Сьогоднішня влада Іспанії, яка не визнає референдум, наголошує на тому, що він мав незаконний характер та створює пряму загрозу територіальній цілісності Іспанії. Щодо європейського співтовариства, то слід зазначити позицію ЄС, яку висловив президент Європейського парламенту про те, що

Каталонія не буде визнана жодною країною-членом ЄС, це є виключно іспанська проблема. Тобто європейське співтовариство зайняло позицію іспанської влади, тим самим підтверджуючи в цій ситуації пріоритетність принципу територіальної цілісності над принципом самовизначення народів.

Тому слід зазначити, що у сьогоднішньому світі однозначно дати відповідь не можна, який із принципів – самовизначення націй чи територіальної цілісності – є привабливим. Обидва принципи безумовно є важливими, але одночасно вони є взаємовиключними. В залежності від того, які цінності та цілі є пріоритетними для міжнародного співтовариства, перевага може надаватися одному з них.

Підводячи підсумок, слід сказати, що принцип самовизначення народів бере початок свого розвитку ще з XIX століття, з часів деколонізації. Еволюціонувавши, він впевнено зайняв чільне місце у міжнародному праві, отримав юридичне закріплення у фундаментальних міжнародно-правових актах, як-от: Статут ООН, резолюції ООН, Пакт про економічні, соціальні і культурні права. У той же час він становить загрозу зміни політичної карти світу, хоча слід розуміти, що ця загроза прямо пропорційно залежить від поваги держави до прав та інтересів кожної нації (народу). Реалізація нацією принципу самовизначення можлива, лише коли вона підлягає дискримінації. В усіх інших випадках переважає та діє принцип територіальної цілісності держави.

Сьогодні в умовах демократичного світу подальший розвиток інституту реалізації права народів на самовизначення є пріоритетним, адже право народу на самовизначення в сучасних умовах означає максимальне забезпечення прав і свобод людини через відповідальність держави перед кожним громадянином. Фактичне ігнорування цього принципу буде суперечити самій сутності демократії, що призведе до порушення прав та свобод громадян держав. Безумовно, реалізація цього принципу повинна бути законною. Але, на жаль, європейське співтовариство із середини 1970-х рр. не прийняло жодного нормативного документа, який би був у змозі врегулювати комплекс питань, пов'язаних із реалізацією нацією права на самовизначення. Це призвело до того, що принцип реалізовувався в багатьох випадках шляхом озброєної боротьби. Якщо світове співтовариство буде і далі ігнорувати це питання, зволікати з рішенням, то ця тенденція буде зберігатися й надалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 16.09.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 19.10.73 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
3. Конституції і законодавчі акти буржуазних держав XVII–XIX ст. : зб. документів / за ред. П.Н. Галанзи. – М., 1957. – С. 250.
4. General Recommendation No. 21: Right to self-determination : 23.08.1996 // Офіційний сайт Управління Верховного комісара з прав людини ООН [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/dc598941c9e68a1a8025651e004d31d0Open document>.
5. The Commission of Jurists. The Åland Islands Solution. A precedent for succes sfulinternational disputes settlement. Under-Secretary-General for Legal Affairs, The Legal Counsel. Tuesday, 17 January 2012 [Electronic resource]. – Access mode : http://legal.un.org/ola/media/info_from_lc/POB%20Aalands%20Islands%20Exhibition%20Opening.pdf.
6. Musgrave T.D. Self-Determination and National Minorities / T.D. Musgrave. – Oxford Press University, 2000. – 344 p.
7. Sureda, The Evolution of the Right of Self-Determination, 100. Обзор точек зрения четырех государств-инициаторов и других участников в майской дискуссии в 1945 г. см. в: *ibid* – 97–120.
8. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
9. Куян І. Співвідношення принципів територіальної цілісності держави та права націй на самовизначення як складових частин державного суверенітету / Ірина Куян // Віче. – 2009. – № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://veche.kiev.ua/journal/1554>.